

وبازتاب آن در ادبیات ایران

تاریخ مجلس دفاع مقدس

دکتر سپیده یگانه

عضو هیأت علمی دانشگاه الزهراء (س)

بلاغ

تاریخ تحلیلی دفاع مقدس
و
بازتاب آن در ادبیات ایران

دکتر سپیده یگانه

عضو هیأت علمی دانشگاه الزهراء (س)

ایده

سرشناسه	: یگانه، سپیده
عنوان و نام پدیدآور	: تاریخ تحلیلی دفاع مقدس و بازتاب آن در ادبیات ایران / مؤلف سپیده یگانه
مشخصات نشر	: تهران: ایده پردازان چکاد، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۱۹۸ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۸۱۵۸-۴۴-۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
موضوع	: جنگ ایران و عراق، ۱۳۵۹-۱۳۶۷
موضوع	: Iran-Iraq War, 1980-1988
موضوع	: جنگ ایران و عراق، ۱۳۵۹-۱۳۶۷ -- ادبیات و جنگ -- تاریخ و نقد
موضوع	: Iran-Iraq War, 1980-1988 -- Literature and the war -- History and criticism
موضوع	: جنگ و ادبیات -- ایران -- تاریخ و نقد
موضوع	: War and literature -- Iran -- History and criticism
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۷ ی ۸۱۳۴۴۲/ج ۹
رده بندی دیویی	: ۸۳۵۸/۸۰۰
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۲۹۸۳۴۷

ایده

تاریخ تحلیلی دفاع مقدس و بازتاب آن در ادبیات ایران

مؤلف: دکتر سپیده یگانه «عضو هیأت علمی دانشگاه الزهرا (س)»

ناشر: ایده پردازان چکاد

چاپ و صحافی: خاتم - صداقت

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

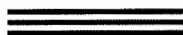
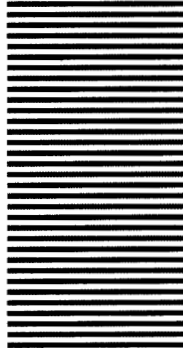
نوبت و سال چاپ: اول/ ۱۳۹۷

قیمت: ۲۵۰۰۰ تومان

نشانی: خیابان ولی عصر، خیابان بزرگمهر، پلاک ۱۶، واحد ۶۰۶

تلفن: ۶۶۴۵۲۰۹۶-۶۶۴۵۲۰۹۲

تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است

رویداد جنگ و پیامدهای آن، همواره به عنوان یکی از فرامتن‌های ادبی در ادبیات جهان شمرده می‌شود که زمینه‌ی شکل‌گیری جریان‌های ادبی را پیرامون خود، فراهم می‌آورد. به عبارت دیگر جنگ به عنوان فرامتنی تاریخی و زمانمند، با زمینه‌های بروز، سیر تاریخی و پیامدهای مشخص می‌تواند عاملی برای ایجاد جریان ادبی باشد.

جنگ عراق علیه ایران، به عنوان طولانی‌ترین جنگ در تایخ معاصر، پیامدهای گسترده‌ای در سطوح تاریخی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی - هنری جامعه‌ی ایرانی داشته است، به گونه‌ای که می‌توان آن را زمینه‌ساز تغییر و تحولات همه‌جانبه‌ی این کشور دانست. یکی از ابعاد متأثر از جنگ عراق علیه ایران، هنر و به‌ویژه ادبیات است؛ این تأثیرپذیری به شکل‌گیری جریانی ادبی، ذیل ادبیات انقلاب اسلامی، منجر می‌شود که «ادبیات دفاع مقدس» خوانده می‌شود. اگرچه ادبیات دفاع مقدس با آغاز تاریخی جنگ، به وجود آمد اما با پایان آن، خاتمه نیافت و هم‌پای پیامدهای آن، تا امروز ادامه دارد.

ارتباط تنگاتنگ ادبیات دفاع مقدس با ماهیت تاریخی جنگ، سبب شد که انجام پژوهشی متمرکز بر تاریخ جنگ، در راستای شناسایی ادبیات دفاع مقدس، ضروری نماید. از این رو کتاب حاضر تحت عنوان *تاریخ تحلیلی جنگ و بازتاب آن در ادبیات ایران* فراهم آمد تا پژوهشگران ادبی و دانشجویان رشته‌ی ادبیات پایداری از پراکنده‌خوانی و مراجعه به کتاب‌های صرفاً تاریخی در این زمینه، بی‌نیاز شوند.

این پژوهش ابتدا به تبیین تاریخی جنگ عراق علیه ایران می‌پردازد و آن را از منظر تاریخ سیاسی، نظامی و اجتماعی مورد مطالعه قرار می‌دهد. سپس ادبیات دفاع مقدس را با تکیه بر شعر و داستان به اجمال معرفی می‌کند و تفصیل را به مقالی دیگر موکول می‌کند. مطالب مذکور در سه گفتار با عناوین زیر ارائه می‌شود:

- گفتار اول: پیشینه‌ی مناقشات مرزی ایران و عراق

- گفتار دوم: تاریخ تحلیلی جنگ

- گفتار سوم: بازتاب دفاع مقدس در ادبیات ایران

شایان ذکر است که منبع اصلی در بخش تاریخ، مجموعه‌ی شش جلدی *سیری در جنگ ایران و عراق* از سردار محمد درودیان - کارشناس مسائل استراتژیک و پژوهشگر تاریخ دفاع مقدس - است که مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، آن را به چاپ رسانده است و یکی از کامل‌ترین منابع موجود در این زمینه به حساب می‌آید. *تاریخ ادبی ایران و قلمرو زبان فارسی* از سید مهدی زرقانی نیز از منابع مورد توجه در انتخاب روش تاریخ‌نگاری و تحلیل ادبی، در این پژوهش بوده است.

اهتمام این کتاب، بر طرح مباحث استدلالی و پرهیز از صدور حکم و ارزش‌گذاری‌های کلی و استحساناتی قرار گرفت و رعایت جانب‌ایجاز، به محدودیت نقل نمونه‌ی آثار ادبی، انجامید.

در پایان امید است که کتاب حاضر بتواند زمینه‌ساز مطالعات فرامتنی در مقوله‌ی ادبیات دفاع مقدس باشد و در کنار بسامد بالای پژوهش‌های متن‌محور، با رویکردی نوین به تحلیل تکوینی آن بپردازد.

فهرست مطالب

مقدمه ۳

گفتار اول: پیشینه‌ی مناقشات مرزی ایران و عراق ۷

زمینه‌های شکل‌گیری جنگ عراق علیه ایران ۸

گفتار دوم: تاریخ تحلیلی جنگ ۱۹

نگاهی اجمالی به تاریخ جنگ عراق علیه ایران ۱۹

تاریخ تحلیلی جنگ ۳۴

شرایط تاریخی - نظامی ۳۴

شرایط تاریخی - سیاسی ۷۵

شرایط تاریخی - اجتماعی ۷۸

فضای فکری، اعتقادی و اندیشگی ۸۴

مواضع داخلی و خارجی ۸۷

گفتار سوم: بازتاب دفاع مقدس در ادبیات ایران ۹۵

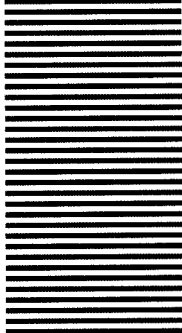
پیش‌گفتار ۹۵

ادبیات دفاع مقدس ۹۶

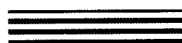
ادبیات دفاع مقدس و ارتباط تناظری با ادبیات جهان ۱۰۰

گونه‌های ادبی دفاع مقدس ۱۰۱

شعر دفاع مقدس.....	۱۰۴
ویژگی‌های سبکی شعر دفاع مقدس.....	۱۰۶
انواع (ژانر) ادبی در شعر دفاع مقدس.....	۱۰۸
شعر دفاع مقدس از منظر مکتب‌های ادبی.....	۱۱۲
تأثیرپذیری شعر دفاع مقدس از پدیده‌ی جنگ.....	۱۱۳
شاعران دفاع مقدس.....	۱۱۳
داستان دفاع مقدس.....	۱۵۵
ویژگی‌های سبکی داستان دفاع مقدس.....	۱۵۷
ادبیات داستانی دفاع مقدس از منظر مکتب‌های ادبی.....	۱۵۹
تأثیرپذیری ادبیات داستانی دفاع مقدس از پدیده‌ی جنگ.....	۱۵۹
نویسندگان دفاع مقدس.....	۱۶۱
مخاطب‌شناسی ادبیات دفاع مقدس.....	۱۸۹
منابع مطالعه و پژوهش در ادبیات دفاع مقدس.....	۱۹۰
فهرست منابع.....	۱۹۳

ساختار و ادوار

پیشینه‌ی مناقشات مرزی ایران و عراق

دو سال پس از پیروزی انقلاب اسلامی، عراق، همسایه‌ی غربی ایران، جنگی را علیه این کشور آغاز کرد که به مدت هشت سال به درازا کشید. گرچه در ظاهر، انقلاب و جنگ دو پدیده‌ی متفاوت است اما با نگاهی به عوامل ایجاد و نتایج آن‌ها، فاصله‌ی چندانی میان این دو پدیده احساس نمی‌شود. انقلاب و جنگ در پی ساختارشکنی سیاسی - اجتماعی رخ می‌دهد و آنچه در عمل اتفاق می‌افتد «معطوف بودن حرکت جمعی هر دو پدیده به سمت به هم ریختن ساختار موجود و طراحی ساختارهای جدید است. چیزی که ظاهراً فقط در انقلاب‌ها صورت می‌گیرد، حال آنکه جنگ‌ها، انقلاب‌های اعلام نشده و انقلاب‌ها، جنگ‌های اعلام شده‌اند» (آزاد ارمکی، ۱۳۸۱: ۳۵). بنابراین ایران در دو دهه‌ی ۵۰ و ۶۰ هجری شمسی این دو پدیده‌ی تاریخی - اجتماعی را با فاصله‌ی دو سال تجربه

کرد و با اقتضائات فراگیر آن روبه‌رو شد. چنان‌که می‌توان این دو دهه را از مهم‌ترین دوره‌های تاریخی کشور به حساب آورد که نظام سیاسی، اقتصادی و اجتماعی را به شدت تحت تأثیر و تغییر قرار داد. به عبارت دیگر این دوره، دارای «گفتمان انقلابی، ایدئولوژی دینی، صدور انقلاب، گفتمان دینی و دفاع ملی و ادبیات جنگ» قلمداد می‌شود (فتوحی، ۱۳۸۷: ۱۸۰).

جنگ مقوله‌ای است که با رویکردهای متفاوت به آن نگریسته می‌شود. برخی نویسندگان^۱ با اینکه خود در میدان‌های جنگ آسیب‌های بسیار دیدند مانند ارنست همینگوی^۲ (۱۸۹۹-۱۹۶۱ م.) جنگ را استعاره‌ی اساسی زندگی می‌دانند و در این سخن کسانی چون آرتور میلر^۳ (۱۹۱۵-۲۰۰۵ م.) و برتولت برشت^۴ (۱۸۹۸-۱۹۵۶ م.) با او هم‌عقیده‌اند. همینگوی در مجموعه داستان «پروانه و تانک» می‌گوید: «این جنگ عجیب و غریب، چیز بدیعی است که اگر بتوانی باورش کنی خیلی چیزها یاد می‌گیری» (همینگوی، ۱۳۸۵: ۱۰۵ - ۱۰۶). جنگ از هر منظری که نگریسته شود رویدادی تاریخی است که چیستی یکسان و چرایی متفاوت دارد. یکی از طولانی‌ترین جنگ‌ها^۵ در عصر حاضر جنگ عراق علیه ایران^۶ است. ظاهراً جنگ از سال ۱۳۵۹ ه‍.ش و بر اساس ادعای عراق مبنی بر نقض قرارداد ۱۹۷۵ توسط ایران آغاز شد، اما منازعات ایران و عراق به سال‌ها پیشتر از آن باز می‌گردد.

زمینه‌های شکل‌گیری جنگ عراق علیه ایران

زمینه‌های شکل‌گیری جنگ عراق علیه ایران پیش از انقلاب

سرزمین عراق تا زمان جنگ جهانی اول «بین‌النهرین» نام داشت؛ مهد تمدن‌های

۱. Ernest Hemingway

۲. Arthur Asher Miller

۳. Eugen Berthold Friedrich Brecht

۴. دو برابر مدت زمان جنگ جهانی اول، ۱/۵ برابر جنگ جهانی دوم، سه برابر جنگ کره. برای مطالعه‌ی بیشتر ر.ک: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، ۱۳۷۲: ۱۳.

۵. معادل هفت سال و ۱۱ ماه برابر با ۹۵ ماه و نیز ۲۸۸۹ روز.

سومر، آکاد، آشور و بابل، که در سال ۵۳۹ ق.م با پیروزی کوروش، مؤسس سلسله‌ی هخامنشی، به تصرف ایرانیان درآمد و تا سقوط سلسله‌ی ساسانیان - به استثنای دوره‌ی مقدونیان - زیر سلطه‌ی آنان باقی ماند. با ظهور اسلام و در پی انتقال مرکز خلافت از مدینه به کوفه، در عهد حضرت علی^(ع)، عراق به مرکز جهان اسلام تبدیل شد و عباسیان نیز با برکناری امویان، شهر بغداد - در نزدیکی تیسفون - را به عنوان پایتخت خود برگزیدند. پس از تصرف بغداد و بصره به دست خاندان آل بویه، بر آبادانی عراق افزوده شد. سلاجقه و پس از آن خوارزمشاهیان نیز بر این سرزمین حاکم شدند. بدین ترتیب تا قبل از تأسیس امپراطوری عثمانی، سرزمین عراق بخشی از خاک ایران به حساب می‌آمد.

اختلافات مرزی ایران و عثمانی (و سپس عراق) از قرن دهم آغاز شد و از چنان شدتی برخوردار بود که در مدت چهار قرن، از سال ۹۳۴ ه‍.ش (امضای عهدنامه‌ی آماسیه میان ایران و عثمانی) تا سال ۱۳۵۳ ه‍.ش (امضای قرارداد الجزایر میان ایران و عراق)، حدود ۲۰ عهدنامه‌ی مرزی بین ایران و عثمانی امضا شد. فهرست مهم‌ترین آن‌ها عبارت است از:

۱. عهدنامه‌ی آماسیه به تاریخ ۲۰ اردیبهشت ۹۳۴ ه‍.ش؛

قرارداد آماسیه اولین پیمان صلحی است که بین دولت ایران و عثمانی، پس از جنگ‌های بیست‌ساله، به امضا رسید. به موجب این قرارداد، ایالت‌های آذربایجان، ارمنستان شرقی و گرجستان شرقی در اختیار دولت ایران قرار گرفت و گرجستان غربی، ارمنستان غربی و کشور عراق به دولت عثمانی واگذار شد.

علاقه‌مندی شاه طهماسب صفوی به حفظ صلح، سبب شد رابطه‌ی دو کشور ایران و عثمانی، طی ۲۵ سال بدون برخورد نظامی ادامه یابد (منصوری لاریجانی، ۱۳۹۰: ۱۹).

۲. عهدنامه‌ی قصر شیرین (ذهاب) به تاریخ ۱۷ اردیبهشت ۱۸۱۰ ه‍.ش؛

به موجب عهدنامه‌ی قصر شیرین، عراق به عثمانی واگذار شد، اما مرز بین دو کشور به طور دقیق مشخص نشد. در این عهدنامه، یک نوار مرزی که ایران و عثمانی در آن فاقد قدرت بودند، به عنوان مرز تعیین شد و دو کشور به علت فقدان نقشه‌های قابل اعتماد و عدم وجود وسایل مدرن حمل و نقل و ارتباطات، بر آن کنترل سیاسی نداشتند (منصوری لاریجانی، ۱۳۹۰: ۲۰). بر اساس این قرارداد میان دو کشور، به مدت یک قرن، مصالحه برقرار بود.

۳. عهدنامه‌ی کردان به تاریخ ۱۳ شهریور ۱۱۲۵ ه‍.ش؛

با روی کار آمدن نادرشاه، دوره‌ی افشاریه آغاز شد و دوران سلطنت شاهان صفوی به پایان رسید. بر اساس این قرارداد، افشاریه و عثمانی پذیرفتند مرزهای دو کشور طبق عهدنامه‌ی قصر شیرین (ذهاب)، که بین شاه صفی و سلطان مراد چهارم در سال ۱۶۳۹ میلادی منعقد شده بود، برقرار باشد.

۴. عهدنامه‌ی اول ارزنة الروم به تاریخ ۵ مرداد ۱۲۰۲ ه‍.ش؛

قرارداد صلح «کردان» مدت طولانی دوام نیاورد و بار دیگر جنگ‌هایی گسترده بین ایران و عثمانی در گرفت که خاتمه‌ی آن به انعقاد قرارداد اول ارزنة الروم، منجر شد. به موجب این عهدنامه، تمامی مفاد قرارداد «کردان» که به تاریخ ۱۳ شهریور ۱۱۲۵ ه‍.ش، همچنان به قوت خود باقی ماند و طرفین متعهد شدند که توافق به عمل آمده رعایت شود.

۵. عهدنامه‌ی دوم ارزنة الروم به تاریخ ۱۲ خرداد ۱۲۲۶ ه‍.ش؛

این عهدنامه در پی حمله‌ی حاکم بغداد به بندر محمره (خرمشهر کنونی)، رد حاکمیت ایران بر این بندر از سوی حکومت عثمانی و انگلیس و نیز کشتار

ایرانیان مقیم کربلا منعقد شد. به موجب ماده‌ی دوم آن، مناطق شرقی زهاب، دره‌ی کرد، بندر محمره (خرمشهر)، جزیره‌الخصر (آبادان) و ساحل شرقی اروندرود، به ایران و سرزمین‌های غربی زهاب و شهر سلیمانیه به عثمانی واگذار شد و نکته‌ی مهم دیگر در آن، تعیین نسبی مرز ایران و عراق است.

۶. پروتکل تهران به تاریخ ۱ دی ۱۲۹۰ ه‍.ش؛

به موجب پروتکل تهران، کشورهای ایران و عثمانی توافق کردند کمیسیونی در اسلامبول تشکیل شود که مبنای کار آن مفاد عهدنامه‌ی دوم ارزنة‌الروم باشد. همچنین دو کشور موافقت کردند اگر در اجرای موازین قرارداد مذکور، به توافق نرسیدند؛ به دیوان داوری مراجعه کنند.

۷. پروتکل اسلامبول به تاریخ ۱۳ آبان ۱۲۹۲ ه‍.ش؛

این پروتکل با مفادی بر مبنای تعیین مرز ایران و عثمانی از شمال تا جنوب و نیز مشخص کردن حدود دقیق مرزی به همت هیأت تحدید مرز منعقد شد اما هیچ‌گاه از جانب دو کشور قانونی و تصویب نشد و بعدها حکومت ترکیه، جانشین حکومت عثمانی، رأی به بطلان آن داد. هر چند عراق بعدها این پیمان را به رسمیت شناخت.

۸. عهدنامه‌ی سرحدی به تاریخ ۱۳ تیر ۱۳۱۶ ه‍.ش؛^۱

در زمان سلطان مراد چهارم و طبق قرارداد زهاب میان ایران و عثمانی در سال ۱۶۳۹م، سرزمین عراق برای همیشه از خاک ایران جدا شد. پس از آن کشورهای روسیه و انگلیس همواره در حفظ عراق در ممالک عثمانی کوشیدند؛ چراکه عراق، کوتاه‌ترین راه مواصلاتی اروپا به هند و آسیای شرقی به حساب می‌آمد. پس از

۱. برای مطالعه‌ی بیشتر ر.ک: برزگر، ۱۳۸۴: ۱۲-۱۷ و منصوری لاریجانی، ۱۳۹۰: ۱۹-۲۴.

پایان جنگ جهانی اول کشورهای فاتح، طبق معاهده‌ی سور ۱۰ اوت ۱۹۲۰ میلادی، متصرفات عثمانی را در اروپا و غرب آسیا، از آن جدا کردند؛ بعضی را به ظاهر مستقل نمودند و تعدادی را تحت عنوان قیمومیت^۱، بر نفوذ خود قرار دادند.^۲ بر این اساس عراق، فلسطین و اردن سهم انگلستان شد^۳ و «فیصل» پسر شریف حسین با حفظ سرپرستی انگلستان بر عراق، به مقام پادشاهی آن رسید.

ایران بعد از اطمینان از رسمیت یافتن حقوق خود در شط العرب و محترم شمردن حقوق اتباع ایرانی در عراق، دولت عراق را در تیرماه ۱۳۰۸ ه‍.ش (ژوئیه ۱۹۲۹ م.) به رسمیت شناخت و اولین سفارتخانه‌ی ایران در عراق دایر شد. اما از همان ابتدا به دلیل پایبند نبودن دولت عراق به شرایط ایران، اختلافاتی میان دو کشور ایجاد شد که به پروتکل اسلامبول (۱۹۱۳) و صورت‌جلسات ۱۹۱۴ انجامید. بر اساس آن ایران با صرف‌نظر کردن از حقوق خویش در شط العرب، به تعیین مرزهای زمینی دو کشور توسط کمیسیون مرزی و خط تالوگ^۴، تنها در مجاورت آبادان، تن داد.^۵

با روی کار آمدن عبدالکریم قاسم در عراق (۱۹۵۸ م.) اختلافات میان عراق و ایران شدت گرفت و در سال ۱۹۶۹ م. دولت عراق تسلط همه جانبه‌ی خود بر شط العرب را اعلام کرد و متعاقب آن ایران نیز قرارداد ۱۹۳۷ را رسماً لغو کرد. سرانجام پس از کشمکش‌ها و منازعات بسیار، توافق‌نامه‌ای در ۱۹۷۵ م.^۶ موسوم به «اعلامیه‌ی الجزایر» میان دو کشور به امضا رسید. این در حالی است که

۱. به موجب تصمیمات کنفرانس «سان رمو» در ۲۵ آوریل ۱۹۲۰ میلادی (منصوری لاریجانی، ۱۳۹۰: ۳۲).

۲. به تاریخ ۲۵ آوریل ۱۹۲۰ مصادف با ۵ اردیبهشت ۱۲۹۹ ه‍.ش.

۳. تالوگ (به آلمانی: Talweg) یا خط‌القدر یا ژرفگاه، خطی است فرضی که از به هم پیوستن ژرف‌ترین نقاط بستر یک رودخانه یا دره به دست می‌آید. از اصل تالوگ در حقوق بین‌الملل برای تعیین مرز دقیق دو کشور در زمانی که رودخانه‌ای مرز دو کشور باشد، استفاده می‌شود. یکی از مثال‌های تاریخی اصل تالوگ، قرارداد الجزایر است که مرز ایران و عراق را که تا پیش از آن در ساحل شرقی اروندرود قرار داشت به خط تالوگ رودخانه تغییر داد. رد این قرارداد از سوی عراق در شش سال بعد موجب رویداد طولانی‌ترین جنگ قرن بیستم شد. برای مطالعه‌ی بیشتر ر.ک: ضیائی بیگدلی، ۱۳۷۷: ۲۰۳.

۴. برای مطالعه‌ی بیشتر ر.ک: برزگر، ۱۳۸۴: ۱۸ و منصوری لاریجانی، ۱۳۹۰: ۲۲-۴۰.

۵. منطبق است با حضور صدام حسین در سمت معاون ریاست جمهوری عراق.

حملات کردها علیه عراق، با حمایت مستقیم ایران شدت گرفته بود. مفاد این توافق‌نامه عبارتند از:

۱. طرفین مرزهای زمینی خود را بر اساس پروتکل اسلامبول ۱۹۱۳ و صورت‌جلسات ۱۹۱۴ تعیین می‌کنند.
۲. دو کشور، مرزهای آبی خود را بر اساس خط تالوگ تعیین می‌کنند.
۳. طرفین متعهد می‌شوند که در مرزهای خود کنترل دقیق و مؤثری به منظور قطع هر گونه رخنه و نفوذ که جنبه‌ی «خرابکارانه» داشته باشد، اعمال کنند.
۴. مقررات فوق، عوامل تجزیه‌ناپذیر برای یک راه حل کلی بوده، در نتیجه، نقش هر یک از مفاد فوق با روحیه‌ی توافق الجزیره مغایر است (جعفری ولدانی، ۱۳۷۷: ۲۳۶).

زمینه‌های شکل‌گیری جنگ عراق علیه ایران پس از انقلاب

پیروزی انقلاب اسلامی ایران و اعلان جهانی رویکردهای استقلال‌طلبانه و ضداستعماری آن، زمینه‌ی مخالفت بسیاری از کشورها و بیش از همه آمریکا را با ایران فراهم کرد و عملیات ناموفق طبس^۱ و طراحی کودتای نوژه نمونه‌هایی از آن است. اعلام آرمان «صدور انقلاب اسلامی» و تحریف آن به تمایل ایران به کشورگشایی^۲، فضای بین‌الملل را برای پذیرش تهاجم نظامی به ایران و انتخاب کشور عراق به عنوان عامل آن آماده کرد. نوپایی بنیان‌های نظامی، سیاسی و اجتماعی نظام تازه‌تأسیس جمهوری اسلامی ایران از یکسو و برخی شرایط داخلی دولت عراق از سویی دیگر، به ورود آن کشور به جنگ با ایران انجامید. از جمله‌ی این شرایط عبارتند از:

الف - سیاست حزب بعث مبنی بر توسعه‌طلبی و سیادت بر جهان عرب؛

۱. عملیات طبس در ۵ اردیبهشت ۱۳۵۹ از سوی آمریکا برای آزادی گروگان‌ها در واقعه‌ی تسخیر سفارت آمریکا (لانه‌ی جاسوسی) به اجرا درآمد.

۲. در این میان سخترانی‌ها و مصاحبه‌های برخی از رجال سیاسی و نظامی ایران در مورد مالکیت ارضی تیسفون، مدائن، بصره و دیگر اراضی عراق مورد سوء برداشت قرار گرفت (منصوری لاریجانی، ۱۳۹۰: ۵۸).

ب - بهره‌مندی از تسلیحات نظامی و بنیهی دفاعی مطلوب به یاری غرب و شرق؛
ج - بی‌نصیب بودن اکثریت جمعیت شیعه‌مذهب عراقی از قدرتهای حکومتی و هراس حزب بعث از صدور انقلاب اسلامی به آن کشور^۱.

از جمله اهداف حزب بعث از جنگ با ایران، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. حاکمیت مطلق بر اروندرود؛

۲. استرداد جزایر سه‌گانه‌ی ابوموسی، تنب کوچک و تنب بزرگ به امارات متحده‌ی عربی؛

۳. جدایی خوزستان از خاک ایران و الحاق آن به عراق؛

۴. سرنگون ساختن نظام جمهوری اسلامی ایران؛

۵. تقویت ناسیونالیسم عربی و تحقق آرمان حزب بعث مبنی بر تشکیل ملت واحد عرب و رهبری آن (درودیان، ۱۳۷۷: ۲۴ - ۲۵).

پیش از آغاز رسمی جنگ، دولت عراق در فاصله‌ی میان ۱۳ فروردین ۱۳۵۸ هـ.ش تا ۳۰ شهریور ۱۳۵۹ هـ.ش بر روی هم حدود ۶۳۶ مورد تجاوز هوایی، زمینی و دریایی به مرزهای ایران داشت که خود از موارد تخطی از قرارداد ۱۹۷۵ شمرده می‌شوند. شرح اجمالی مهم‌ترین رویدادهای تاریخی و حملات عراق پیش از آغاز رسمی جنگ در ادامه آمده است:

جدول (۱). رویدادهای مهم تاریخی و حملات عراق پیش از آغاز رسمی جنگ

تاریخ	شرح رویدادهای مهم تاریخی و حملات عراق پیش از آغاز رسمی جنگ ^۲
۱۳۵۸/۱/۱۴	نخستین تجاوز نیروی ارتش عراق به منطقه‌ی خسروآباد در غرب ایران
۱۳۵۸/۳/۱۵	حمله‌ی هوایی هواپیماهای عراقی به خاک ایران، که پس از این نیز تکرار شد.
۱۳۵۸/۳/۱۸	نخستین حمله‌ی هوایی ارتش عراق به پاوه، که به شهادت و زخمی شدن تعدادی از ساکنین منجر شد.
۱۳۵۸/۴/۲۵	انتصاب صدام حسین ^۱ به سمت چهارمین رئیس‌جمهور عراق

۱. برای مطالعه‌ی بیشتر ر.ک: منصوری لاریجانی، ۱۳۹۰: ۶۹ - ۷۳.

۲. برگرفته از بزرگر، ۱۳۸۴: ۷۹ - ۸۸ و جوادی‌پور و دیگران، ۱۳۷۳: ۷۹ - ۸۸.

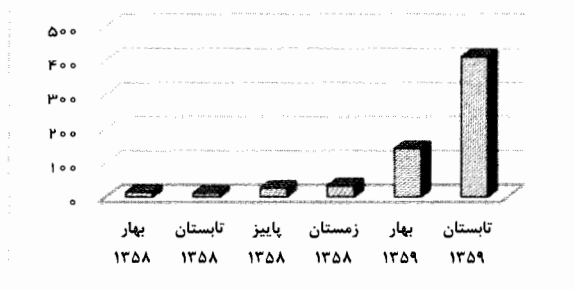
تاریخ	شرح رویدادهای مهم تاریخی و حملات عراق پیش از آغاز رسمی جنگ ^۲
۱۳۵۸/۸/۱۲	عراق بهبودی روابط با ایران را به مواردی از جمله اعطای خودمختاری به اقلیت‌های کرد، بلوچ و عرب ایران منوط کرد.
۱۳۵۸/۸/۱۳	تسخیر سفارت آمریکا در تهران به دست دانشجویان
۱۳۵۸/۸/۱۵	اصابت راکت عراقی‌ها به ساختمان بهلداری و بهزیستی روستای سعدونی آبادان و تخریب آن.
۱۳۵۸/۱۱/۱۹	اعلام منشور پان عرب از سوی صدام حسین بر مبنای التزام کشورهای عربی به یاری یکدیگر در درگیری با کشورهای غیرعرب
۱۳۵۹/۱/۷	تأکید صدام حسین بر حمایت از مبارزه‌ی اقلیت‌های قومی ایران بر ضد نظام جمهوری اسلامی تا رسیدن به حقوق خود
۱۳۵۹/۱/۱۲	اعلام آمادگی دولت صدام حسین برای ورود به جنگ با ایران
۱۳۵۹/۱/۱۳	ترور نافرجام طارق عزیز، معاون نخست وزیر عراق، در بغداد؛ و انتساب آن به ایران از سوی دولت عراق
۱۳۵۹/۱/۱۸	ارائه‌ی طرح جدایی جزایر سه‌گانه‌ی تنب کوچک، تنب بزرگ و ابوموسی از ایران از سوی دولت عراق
۱۳۵۹/۱/۱۹	شهادت آیت‌الله سید محمدباقر صدر و خواهرش به دستور دولت عراق
۱۳۵۹/۲/۴	تأکید صدام حسین بر حاکمیت عراق بر خوزستان که آن را عربستان می‌نامید.
۱۳۵۹/۲/۵	نخستین حمله‌ی ارتش عراق به تأسیسات نفتی ایران، در دهلران؛ که تا آغاز رسمی جنگ در سیزده نوبت تکرار شد.
۱۳۵۹/۳/۲۹	به دست آوردن اکثریت نخستین مجلس عراق توسط حزب بعث (۱۷۵ کرسی از ۲۰۰ کرسی)
۱۳۵۹/۴/۱۸	کشف کودتای نوژه و نقش حمایتی عراق از کودتاچیان به منظور سرنگونی نظام جمهوری اسلامی ایران
۱۳۵۹/۵/۴	اعلام ناراضیتی دولت عراق از امضای قرارداد ۱۹۷۵م. و شرایط آن
۱۳۵۹/۵/۲۱	حمله‌ی ارتش عراق به پاسگاه‌های بندر جوق و برار عزیز، در منطقه‌ی عمومی قصرشیرین، که به کشته شدن ۲۱ نفر از مأموران دو پاسگاه انجامید.
۱۳۵۹/۶/۱۴	حمله‌ی ارتش عراق به پاسگاه‌های مرزی دهلران و نفت‌شهر

۱. صدام حسین در ۱۳۵۸/۴/۲۵ در چهل و دو سالگی به سمت چهارمین رئیس جمهور عراق منصوب شد؛ او در ۱۹۵۷م. به عضویت حزب بعث (شاخه‌ی نظامی) درآمد و در ۱۹۶۴م. زندانی شد. وی از فعالان در کودتای ژوئیه ۱۹۶۸م. بود و متعاقب آن به معاونت حسن البکر در شورای فرماندهی عراق منصوب شد. تحمیل هشت سال جنگ به ایران، شهادت آیت‌الله سید محمدباقر صدر و خواهرش، تعرض به عتبات عالیات و حوزه‌های علمیه و علما، اشغال کویت در ۲ اوت ۱۹۹۱م. و آزادی آن به دست نیروهای ۲۸ کشور غربی (به رهبری آمریکا)، حملات مکرر ترکیه به کردستان عراق، سرکوب شیعیان جنوب و نیز دو ترور نافرجام او از وقایع عمده‌ی دوران ریاست جمهوری اوست. وی پس از واقعه‌ی یازده سپتامبر در ۲۴ آذرماه ۱۳۸۲ به دست نیروهای آمریکایی دستگیر و پس از گذراندن یک دوره‌ی سه‌ساله در زندان، به تاریخ ۱۳۸۵/۱۰/۹ اعدام شد.

تاریخ	شرح رویدادهای مهم تاریخی و حملات عراق پیش از آغاز رسمی جنگ ^۲
۱۳۵۹/۶/۱۶	نخستین حمله‌ی هوایی و زمینی ارتش عراق به پاسگاه‌های ایلام، قصرشیرین، خرمشهر، خسروآباد، نفت‌شهر و سومار
	تحويل دو ادعانه‌ی دولت عراق به کاردار ایران در بغداد، مبنی بر بازپس‌گیری بخشی از سرزمین‌های ایران
۱۳۵۹/۶/۱۷	اشغال پاسگاه زین‌القوس و مناطق اطراف آنکه به موجب پیمان ۱۹۷۵م. الجزایر به ایران واگذار شده بود.
۱۳۵۹/۶/۱۸	حمله‌ی زمینی و هوایی ارتش عراق به شهرهای مرزی خرمشهر، نفت‌شهر، قصرشیرین و پاسگاه‌های مرزی جنوبی و غرب ایران
۱۳۵۹/۶/۱۹	تحويل سومین ادعانه‌ی عراق به ایران
	درگیری مرزداران ایران با ارتش عراق در پاسگاه‌های مرزی صالح‌آباد، ایلام، مهران، نفت‌شهر، طلائی و قصرشیرین
۱۳۵۹/۶/۲۰	ایراد سخنرانی توسط صدام حسین در جلسه‌ی وزیران امور خارجه‌ی کشورهای عربی، در مورد بازپس‌گیری سرزمین‌های متعلق به عراق از ایران
۱۳۵۹/۶/۲۱	حمله‌ی زمینی و هوایی ارتش عراق به پاسگاه و مناطق مرزی جنوب و غرب ایران از جمله: خرمشهر، سومار، بازرگان و سرپل زهاب
۱۳۵۹/۶/۲۲	درگیری مرزداران ایران با ارتش عراق در پاسگاه‌های مرزی قصرشیرین و خرمشهر
۱۳۵۹/۶/۲۳	تسلیم هشت ادعانه‌ی عراق نسبت به بخش‌هایی از ایران به سران هشت سازمان بین‌المللی (سازمان ملل متحد، ششمین کنفرانس سران کشورهای غیرمتحد، سازمان کنفرانس اسلامی، اتحادیه‌ی عرب، سازمان وحدت آفریقا، بازار مشترک اروپا، سازمان جنوب‌شرقی آسیا، سازمان کشورهای قاره‌ی آمریکا)
۱۳۵۹/۶/۲۴	حمله‌ی توپخانه‌ای ارتش عراق به پاسگاه‌های نفت‌شهر و شلمچه و بیات
۱۳۵۹/۶/۲۵	حمله‌ی ارتش عراق به پاسگاه‌ها و مناطق مرزی آبادان، رشیدیه، بازرگان و...
۱۳۵۹/۶/۲۶	الغای یک‌جانبه‌ی عهده‌نامه‌ی مرزی و الجزایر از سوی دولت عراق
۱۳۵۹/۶/۲۷	محاصره‌ی قصر شیرین به دست ارتش عراق و اشغال آن پس از چهار روز و ویرانی ۱۲۸۸۲ واحد مسکونی در شهر و روستاهای اطراف [اشغال در ۱۳۵۹/۶/۳۱ و آزادسازی در ۱۳۶۱/۳/۲۲]
۱۳۵۹/۶/۳۰	ششصد و سی و ششمین و آخرین حمله‌ی ارتش عراق قبل از شروع رسمی جنگ، با حمله به کشتی تجاری، در خور موسی، در خلیج فارس

نموداری که در پی می‌آید، روند صعودی حملات عراق به خاک ایران و موارد نقض قرارداد ۱۹۷۵ را نشان می‌دهد.

نمودار (۱). موارد نقض قرارداد ۱۹۷۵ توسط عراق پیش از آغاز رسمی جنگ^۱

به جز موارد مذکور اقدامات دیگری نیز از سوی عراق در جهت کسب آمادگی برای حمله به ایران صورت گرفت که عبارتند از:

«تقویت پاسگاه‌های مرزی

– احداث سنگر و مواضع

– تحرکات و جابه‌جایی نیرو و دستگاه‌های زرهی

– احداث جاده و حفر کانال

– انتقال توپخانه به مرزها

– تقویت نیرو در طول مرز

– انجام عملیات شناسایی» (مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، ۱۳۶۳: ۸۰)

چنان‌که پیش از این آمد، دولت عراق با صدور اعلامیه‌ای، قرارداد الجزایر را لغو کرد و دلایلی برای آن برشمرد که عبارت بودند از نقض مفاد قرارداد الجزایر از سوی ایران، عدم احترام به روابط حسن همجواری، دخالت آشکار و عمدی در امور داخلی عراق و امتناع از بازگرداندن سرزمین‌های غصب شده‌ی عراقی (منصوری لاریجانی، ۱۳۹۰: ۱۱۲–۱۱۳). در ۲۶ شهریور ۱۳۵۹ هـ.ش یادداشتی با همین مضمون به کاردار سفارت ایران در عراق تسلیم شد و پیش از ابراز

۱. با بهره‌گیری از داده‌های آماری ولایتی، ۱۳۷۶: ۴۱–۴۲.

عکس‌العملی از سوی ایران، روز دوشنبه مورخ ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ ه‍.ش^۱ تهاجم سراسری ارتش عراق علیه ایران در مرزی به طول ۱۲۰۰ کیلومتر، از زمین و هوا و دریا آغاز شد. در این زمان پیامی از امام خمینی^(ره) خطاب به مردم ایران منتشر شد:

«من از ملت بزرگوار ایران خواهانم که در هر مسأله‌ای که پیش می‌آید قوی باشند، قدرتمند باشند، متکی به خدای تبارک و تعالی باشند و از هیچ چیز باک نداشته باشند. ~~ما~~ از آن قدرت‌های بزرگ نترسیدیم. این [صدام] که قدرتی ندارد؛ عراق که چیزی نیست» (صحیفه‌ی نور، ۱۳۷۸: ۲۳۲).

۱. حدود ساعت دو بعد از ظهر (خدری، ۱۳۶۶: ۲۱) و مصادف با ۲۲ سپتامبر ۱۹۸۰ م.